

*Мартинюк О.І.,
аспірант кафедри регіоналістики і туризму,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА
ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ. ВПРОВАДЖЕННЯ
УСПІШНОГО ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ В УКРАЇНІ**

**ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM
AND DECENTRALIZATION OF GOVERNANCE.
IMPLEMENTATION OF THE SUCCESSFUL
EXPERIENCE OF POLAND IN UKRAINE**

Alexander Martynyuk,
graduate student of Department of Regional Studies and Tourism
SHEE «Kyiv National Economic
University named after Vadym Getman»

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено аналізу економіко-правових заasad, змісту й послідовності реалізації адміністративно-територіальної реформи та організації місцевої влади в Україні. Визначено ключові умови успішного втілення адміністративно-територіальних перетворень, а саме відповідну правову основу, раціональну систему організації органів місцевої влади, а також характер поділу функцій і повноважень між цими органами. Особливу увагу звернено до досвіду державотворення Польщі, як країни що успішно здійснила адміністративно-територіальну реформу в контексті децентралізації влади.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Адміністративно-територіальна реформа, територіальна громада, децентралізація управління, розподіл повноважень, співпраця територіальних громад, місцеве самоврядування.

ANNOTATION: The article is devoted to questions of the administrative-territorial reform in Ukraine. The author pays attention to Poland's successful experience in implementing the administrative territorial reform in Ukraine. The research is dedicated a comparative analysis of administrative and legal principles of activity of local governments in Ukraine and Poland. The key principles of successful implementation of administrative-territorial transformations are determined. Author has revealed the legislative framework of the system of organization of local authorities, as well as the nature of the division of functions and powers between these bodies.

A lot of complicated aspects which are associated with the administrative territorial division in Ukraine, such as an unordered hierarchical structure of administrative units, fragmentation of administrative units

at their basic level, etc. The legal framework in Ukraine is in need of improvement. On the basis of research, is offered suggestions for further development of administrative law, improvement of actual Ukrainian legislation, which regulates the activity of local governments. Local authorities, acting within the limits of the law, are to be able to manage a substantial share of public affairs under their own responsibility in the interests of the local population. Polish experience will help to hold a reform that will ensure that the interests of the state and of the local communities are in line with the interests of the state, and create a modern effective model of power that is capable to provide a higher standard of living for Ukrainian citizens.

KEY WORDS. Administrative-territorial reform, united territorial community (UTC), decentralization of governance, division of responsibilities, sustainable development, financial decentralization, capable of united territorial community.

Мета статті. З 2014 року Україну охопила, одна з ключових державних змін — реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. Державний моніторинг та незалежні дослідники погоджуються в тому, що пройшло всього кілька років, а реформа почала приносити свої позитивні плоди. Проте українські реформатори, ще недостатньо враховують перевірений зарубіжний досвід державотворення. Зміни адміністративно-територіальної поділу та реформа децентралізація влади, які сьогодні охопили Україну, ще 20 років тому були успішно здійснені у сусідній і дуже подібній до нас — Польщі. Пропонується більш ретельно вивчити пройдений шлях польського державотворення і максимально перейняти для України найефективніші механізми децентралізації, мінімізуючи при цьому помилки, які часто виникають при значних і складних перетвореннях. В статті описано ключові етапи децентралізації у Польщі, вказано стимулюючі та гальмуючі чинники процесу перетворень, також пропонується спосіб використання успішного зарубіжного досвіду.

Викладення основного змісту. Суспільно-політичні процеси, які охопили Україну в 2014–2015 роках виявили політичну неідеальність існуючої системи влади, засвідчили її неспроможність вчасно та адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики в політичній та соціально-економічних сферах. В 2014 році новообрана українська влада задекларувала масштабну реформу децентралізації (адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування), що постає економіко-правовим підґрунтям та умовою економічного зростання. Головними перешкодами для здійснення реформи в Україні був і залишається ряд чинників, а саме: нестабільна соціально-економічна та політична ситуація, недосконалий адміністративно-територіальний поділ, відсутність

належної законодавчої бази, тотальна корупція, подекуди нерозуміння чи навіть супротив місцевої влади, а також відсутність кваліфікованих реформаторів.

Рациональна система адміністративно-територіального устрою є базою для реформи місцевого самоврядування, тому аби децентралізація владних повноважень та фінансова децентралізація не виявились марними витратами коштів, сили і часу, необхідним є реформа застарілої та неефективної системи адміністративно-територіального поділу. Пріоритетним у розпочатому процесі стало формування самодостатніх територіальних громад та суттєве розширення їх повноважень.

Питання адміністративно-територіальних змін в Україні стає все більш актуальним, тому до вивчення долучається все більше дослідників; а саме свої наукові погляди висловлюють: Л. Громоzdova, М. Фашевський, Б. Данилишин, Ю. Ганущак, В. Куйбіда, І. Коліушко, І. Магновський, О. Бориславська, І. Заверуха, А. Школик, Н. Топпервін, О. Скрипнюк, О. Курінний та інші.

Адміністративно-територіальний устрій (адміністративний поділ) це поділ території країни на окремі адміністративно-територіальні одиниці (губернії, провінції, області, округи, повіти), залежно від якого створюються та функціонують органи державної влади і місцевого самоврядування. Зазначений устрій обумовлений завданням і функціями держави і проведений з урахуванням природно-історичних, економічних, національних принципів, поділ території країни на внутрішньо узгоджені складові, відповідно до яких будується система місцевих та інших державних органів і громадських організацій на місцях з метою забезпечення комплексного економічного і соціального розвитку території та ефективної діяльності державного апарату. [12, с. 145].

Відомий український дослідник права О. Скрипнюк вважає, що «альтернативи децентралізації немає, бо саме здійснення успішної децентралізації влади є запорукою ефективного територіального розвитку та забезпечення справжнього народовладдя в Україні» [11, с. 24].

Адміністративно-територіальний устрій нерозривно пов'язаний з місцевим самоврядуванням, тобто правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [5]. Європейська Хартія місцевого самоврядування визначає його як право і спроможність органів місцевого самоврядування

в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. [4].

Місцеве самоврядування є однією із засад демократичної держави, оскільки дає можливість громадянам реалізувати своє право на участь в управлінні публічними справами. Реформа децентралізації це сукупність принципів та інституціональних механізмів, завдяки яким здійснюється передача повноважень і фінансів від державної влади до органів місцевого самоврядування. Існуюча сьогодні в Україні система місцевого самоврядування не достатньо забезпечує надання населенню якісних та доступних адміністративних і соціальних послуг. Не створене середовище для всебічного розвитку і самореалізації громадян, а також захисту їх прав та свобод. Законодавче гарантування місцевого самоврядування в Україні є недосконалим і часто має лише декларативний характер. В жителів є набагато більше бажання об'єднуватись, ніж готовність центральної влади підтримати.

Проблемні питання формування місцевих бюджетів та розподілу повноважень між громадами різних рівнів сьогодні потребують наукового аналізу та ширшої дискусії.

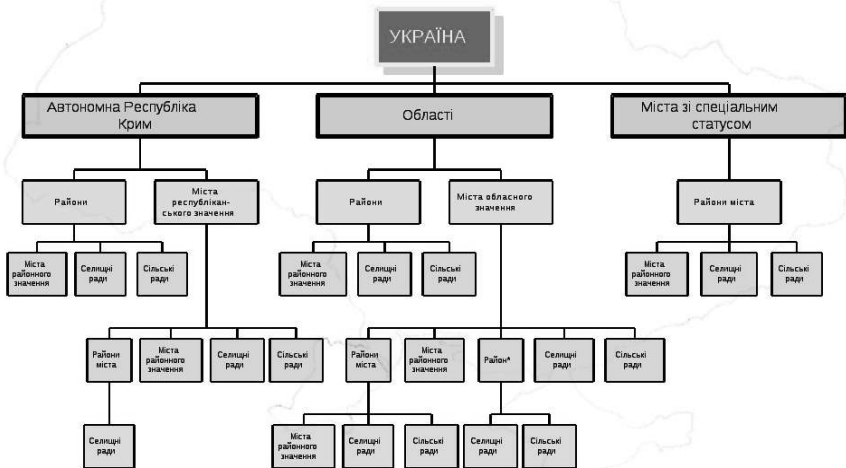
В свій час радянська влада для вирішення ситуативних політичних проблем не раз змінювала адміністративно-територіальний устрій України. Волонтаристські методи радянської влади призвели до цілого ряду проблем в діяльності місцевого самоврядування.

В своїх дослідженнях В. Куйбіда ратує за необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні і вказує на проблемні місця адміністративно-територіального устрою, а саме:

- Існуюча схема адміністративно-територіального устрою України являє собою складну та невпорядковану чотириступеневу ієрархічну структуру.
- Недосконалість понятійного апарату. Відсутність узагальненої назви для кожного з рівнів ієрархії адміністративно-територіальних одиниць.
- Наявність адміністративно-територіальних одиниць, не передбачених у Конституції України.
- Невизначеність у натурі меж адміністративно-територіальних одиниць. Встановлення їх меж без урахування місцевих природних, історичних та інших факторів.
- Недосконалість процедури та застарілість критеріїв для формування районів, віднесення населених пунктів до категорії сіл, селищ та міст.

- Надмірна подрібненість адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні.
- Великі диспропорції між регіонами та між районами в межах регіону, між сільськими, селищними радами, рівнями їх ресурсного забезпечення та показниками соціально-культурного розвитку.
- Нерівномірна доступність та віддаленість до адміністративно-го центру адміністративно-територіальної одиниці. [1, с. 89–112].

Схема сучасного адміністративно-територіального устрою України

*Примітка: Свердловський район Луганської області підпорядкований Свердловській міській раді, Ірпінський район Дніпропетровської області підпорядкований Краснопільській міській раді

Таблиця 1

Джерело [8].

Місцеве самоврядування є основою демократичного устрою, та ключовою засадою громадянського суспільства. Інтегрування України в Європейську спільноту потребує створення та впровадження такої системи взаємовідносин з регіонами, яка б відповідала правилам європейської регіональної політики. Ціллю державної регіональної політики як складової стратегії економічного та соціального розвитку України має бути створення умов для збалансованого динамічного розвитку територій та усунення регіональних диспропорцій.

5 лютого 2015 р. було прийнято Закон України № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Закон

ям. Обираючи модель децентралізації для України, вітчизняні реформатори звертають свою увагу перш за все на досвід розвинутих країн. Більшість дослідників державотворення однозначні в тому, що польська модель є найбільш наближеною до українських реалій. Як правило, сусідні країни дуже схожі більшістю політичних, національних, економічних та культурних ознак. Структури територіальної організації та місцевого самоврядування в Польщі та Україні мають між собою багато спільного.

Польща є країною, в якій успішно була проведена реформа децентралізації, що й стало головною запорукою сталого соціально-економічного розвитку. Сьогодні економіка Польщі є однією з найдинамічніших в світі, навіть криза 2008 року не завадила її зростанню. З 2008 по 2018 рік ВВП Польщі зріс на понад 30 %. Національний дохід на душу населення збільшився на \$ 6,4 тис. (до \$13,5 тис. у 2017). Середня зарплата в країні виросла з 840\$ до 1300\$. Сучасна Польща вже не нагадує постсоціалістичну країну, сьогодні це повноцінна європейська держава. Сьогоднішню Польщу можна вважати зразком успішного переходу від централізованого державного управління до децентралізованої системи місцевого самоврядування. Серед реформ, що проводилися в Польщі в 1990-і роки, саме децентралізації влади дала у підсумку найкращий результат, хоча й мала певні недоліки. Децентралізація стала однією з ключових умов «польського економічного чуда».

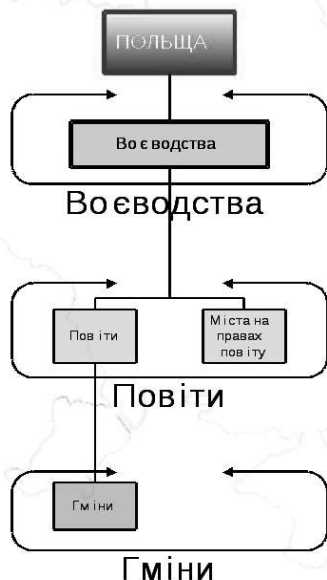
Адміністративно-територіальна реформа в Польщі почала активно проводитись з кінця 1980х років одразу після падіння соціалістичної системи. Протягом першої половини 1990-х років відбувались широкі дискусії щодо ефективного ходу реформи. Система центральної адміністрації та місцевого самоуправління Польщі майже 20 років є незмінною і базується на територіальному устрої, який має три види територіальних одиниць: гміни — повіти — воєводства. Подібна система пропонується й для України, а саме: громада — район — область.

В 1999 році з 49 колишніх воєводств було сформовано 16. Їх розмір приблизно відповідає розміру областей в Україні. Польське воєводство має сеймик на чолі з воєводою, який виконує урядові наглядові та контролюючі функції, а також має воєводське правління на чолі з маршалком.

Середня ланка територіальної організації Польщі — повіт, який управляється повітовою радою та правлінням повіту. На цьому рівні особливих змін не відбулось, розміри повітів виявились відповідними для ефективного функціонування нової адміністративно-територіальної системи. Сьогодні в країні налічу-

ється 380 повітів: 314 сільських та 66 міських. В середньому Польський повіт населяє близько 83 тис. жителів.

Система територіального устрою

Таблиця 3

Джерело [8].

Найбільші зміни реформа децентралізації принесла на найнижчу територіальну ланку — на рівень гмін. Гміна є найдрібнішою самоврядною територіальною одиницею Польщі, яка функціонує на підставі статуту, що визначає її устрій, права та обов'язки. Сьогодні в Польщі існує 2474 гмін: 1 548 сільських, 628 сільсько-міських та 302 міських. У сільських гмінах голова називається — вїйт (пол. wójt), в маленьких містечках — бурмістр (пол. burmistrz), а у великих — президент. Гміну в середньому населяє 5–8 тисяч жителів, за своїми характеристиками вона нагадує українську громаду. В ході реформи гміна отримала необхідні ресурси, в тому числі й землю, яка стала власністю громади. Місцеве самоврядування отримало додаткові повноваження управління та реальну можливість розпоряджатись власними ресурсами. Така лібералізація стала стимулом до розвитку ринку комунального нерухомого майна та розширення банків-

ських послуг для громад. Гміна є юридичною особою, що забезпечує основні суспільні потреби власного населення та несе відповідальність за свої дії. До її компетенції належать питання соціального захисту, культури, освіти, транспортної інфраструктури та ін.

Повноваження та ресурси на кожному рівні самоврядування в Польщі розподілені таким чином, щоб інші рівні та гілки влади були не здатні втручатися в самоврядування. Окрім нагляду за виконанням законів державна влада має лише частковий вплив на рівні воєводства (воєводу призначає прем'єр), в повітах вже діють обрані старости. Повноваження воєводств, повітів та гмін не перетинаються, кожна самоврядна одиниця сама собі господар.

Важливим аспектом польської децентралізації став підхід до вирішення проблем які постають перед громадянами. В першу чергу відповідальними за вирішення проблем є місцеві жителі, якщо ж вони нездатні впоратись, тоді вирішенням питань займається гміна. Якщо ж гміна не в змозі вирішити, тоді за питання береться воєводство, а якщо й воєводство не спроможне, тоді вирішення проблеми бере на себе уряд держави.

Реформа децентралізації в Польщі проводилась насамперед для оптимізації бюджетних потоків, а також для більшої керованості в громадах і відповідно вирівнювання рівня життя громадян в різних регіонах. З 1999 року, з часу здійснення великої територіальної реформи в Польщі відбулися лише деякі незначні ситуаційні реформи, проте в країні постійно ведуться політичні дискусії, які передбачають підвищення ефективності та зменшення витрат, а також запровадженню фіскальних стимулів для добровільних об'єднань муніципалітетів. Заплановані зміни не змінюють загальну структуру територіальної організації в Польщі, але сприяють збільшенню автономії та гнучкості органів місцевого самоврядування. [13].

Польська реформа була добре підготовленою, швидкою і комплексною тому й досягла успіху. Реформа децентралізації в Польщі стала можливою завдяки постійним громадським обговоренням, судовим розглядам і законодавчим змінам, органічному адміністративно-територіальному поділу та розумному фінансуванню. Реформа як і більшість справжніх перетворень, спершу була для поляків болючою, проте позитивні результати не змусили себе довго чекати. Адміністративно-територіальні перетворення 1990-х років виявились ефективними та далекоглядними, тому й дотепер є запорукою соціально-економічного зростання Польщі.

Висновок. В статті розглянуто територіальні, економічні, правові та соціальні засади ефективного проведення реформи децентралізації. Реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні поки що недостатньо використовує успішно пройдений шлях розвинутих країн, зокрема недостатньо уваги приділяється досвіду Польщі. В статті робиться спроба дати відповідь на кілька питань, які стануть в нагоді українським державотворцям, а саме: Які етапи проходила реформа децентралізації в Польщі? Як долучались поляки до реформування власної країни? Та що корисного для України ми можемо взяти з цілком завершеного досвіду польського державотворення?

Сьогодні українським реформаторам варто не лише декларувати свої бажання, проводячи чергову «косметичну реформу» втрачаючи дорогоцінний час, а детально знайомитись з проведеними поляками адміністративно-територіальними перетвореннями, та створенням досконалої і перевіреної організації польської влади. Ті, хто щось реально робить завжди розуміють, що не існує ідеальних реформ, в кожен досконалий план життя вносить свої корективи, проте здоровий глузд, вміння визнавати й усувати помилки, чесна й послідовна праця та віра у краще неодмінно приведуть до успіху.

Список літератури:

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи: [монографія] / В. С. Куйбіда [та ін.] — 616 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-7863-80-7/978-966-7863-80-7.pdf>

2. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України [Електронний ресурс] / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін.; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні — DESPRO». — К. : ТОВ «Софія», 2012. — 47 с. — Режим доступу: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pdf).

3. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / Ю. Ганущак ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні — DESPRO». — К. : ТОВ «Софія-А», 2013. — С. 144.

4. Європейська Хартія місцевого самоврядування. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

5. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 30.09.2016 р. Стаття 140. [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>

6. Конституція Республіки Польща від 02.04.1997 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

7. Кулініч О. І. Чим загрожує «добровільно-примусове» об'єднання громад [Електронний ресурс] / Олег Іванович Кулініч // Економічна правда. — 15. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/06/15/546631/>

8. Маленівський В. Презентація на тему: Засади адміністративно-територіальної реформи в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://svitppt.com.ua/politika/zasadi-administrativnoteritorialnoi-reformi-v-ukraini.html>

9. Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі. Автори: Микола Крат, Олександр Софій [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protsestu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf>

10. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

11. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика [Електронний ресурс] / О. Скрипнюк // Віче: громадсько-політичний і теоретичний журнал. — 2015. — № 12. — С. 22–24. — Режим доступу: www.viche.info.

12. Шафир М. Административно-территориальное устройство советского государства / М. Шафир. — М., 1983. — 145 с.

13. Decentralisation at a crossroads. Territorial reforms in Europe in times of crisis. http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf

References:

1. Administratyvno-terytorial'nyy ustriy Ukrayiny. Istoriya. Suchasnist'. Perspektyvy: [monohrafiya] / V. S. Kuybida [ta in.] — 616 s. [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-7863-80-7/978-966-7863-80-7.pdf> [in Ukrainian]

2. Boryslavs'ka O. Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrayiny [Elektronnyy resurs] / O. Boryslavs'ka, I. Zaverukha, E. Zakharchenko ta in.; Shveytsars'ko-ukrayins'kyy proekt «Pidtrymka detsentralizatsiyi v Ukrayini — DESPRO». — К. : TOV «Sofiya», 2012. — 47 s. — Rezhymdostupu: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vlady_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vlady_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pdf). [in Ukrainian]

3. Hanushchak YU. Reforma terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady / YU. Hanushchak ; Shveytsars'ko-ukrayins'kyy proekt «Pidtrymka detsentrali-

zatsiyi v Ukrayini — DESPRO». — K. : TOV «Sofiya-A», 2013. — S. 144. [in Ukrainian]

4. Yevropeys'ka Khartiya mistsevoho samovryaduvannya. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 [in Ukrainian]

5. Konstytutsiya Ukrayiny: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnennyamy stanom na 30.09.2016 r. Stat'ya 140. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

6. Konstytutsiya Respubliki Pol'shcha vid 02.04.1997 r. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

7. Kulnich O. I. Chym zahrozhuye «dobrovil'no-prymusove» ob'yednannya hromad [Elektronnyy resurs] / Oleh Ivanovych Kulnich // Ekonomichna pravda. — 15. — Rezhym dostupu: <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/06/15/546631/> [in Ukrainian]

8. Malenivs'kyy V. Prezentatsiya na temu: Zasady administratyvno-terytorial'noyi reformy v Ukrayini [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: <https://svitppt.com.ua/politika/zasadi-administrativnoterytorialnoi-reformi-v-ukraini.html> [in Ukrainian]

9. Porivnyal'nyy analiz protsesu detsentralizatsiyi Ukrayiny ta Pol'shchi. Avtory: Mykola Krat, Oleksandr Sofiy [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalnyy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf> [in Ukrainian]

10. Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad: Zakon Ukrayiny vid 05 lyutoho 2015 r. № 157 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. [in Ukrainian]

11. Skrypnyuk O. Detsentralizatsiya vlady yak chynnyk zabezpechennya stabil'nosti konstytutsiynoho ladu: teoriya y praktyka [Elektronnyy resurs] / O. Skrypnyuk // Viche: hromads'ko-politychnyy i teoretychnyy zhurnal. — 2015. — № 12. — S. 22–24. — Rezhym dostupu: www.viche.info. [in Ukrainian]

12. Shafyr M. Admynstratyvno-terytorial'noe ustroystvo sovet-skoho hosudarstva / M. Shafyr. — M., 1983. — 145 s. [in Russian]

13. Decentralisation at a crossroads. Territorial reforms in Europe in times of crisis. http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf [in English]